

„Nem bírok második lenni”

Életútinterjú-töredék* Lugóval

2018-ban Art Fairt rendeztek a Milenárison. Einspach Gábor galériája kiállította néhány képet. Minden nap odamentem. Szemben volt egy másik fotókiállító stand, ahol egy pasi egész nap ugrált, mindenkivel szóba állt, dolgozott végig, miközben, a többi galériás és kiállító, beleértve engem is, ott ültünk és vártuk, hogy majd jön a csoda és a vevő. Ennek a standnak a katalógusában az szerepelt: „Mi azon dolgozunk, hogy összehozzuk a művészt és a vevőt”. Gondoltam, nekem pont ez kellene. Odamentem a pasihoz, és elkértem angolul – valahogy kiderült, hogy nem beszél magyarul – az ügynökség igazgatójának a telefonszámát. Azt mondta: én vagyok az igazgató. Tényleg? És mikor tudunk beszélgetni? Holnap. Mint egy álom. Másnap leültünk, vittem neki a könyveimből. Mindenre azt mondta, nagyon jó, mindent el fogunk adni. Azonnal elmentem egy szerzői jogvédő irodába, íratam erről egy szerződést. 2019 januárban aláírtuk. És aztán nem történt semmi.

Pedig nagy terveim vannak. Régebben vettem egy 8×10-es olasz gépet, egy Gibellinit. Az ugyanakkora negatív méret, mint amekkorát Sander¹ is

használt. Ez a gép négy bőrrönd meg egy állvány. Tehát asszisztens kell hozzá és autó, amikor elmész valahová. És ha én Burmában szeretnék fényképezni, márpedig ott szeretnék fényképezni, akkor ahhoz sok pénz kell. Azt gondoltam, az ügynök majd összerakja, segít pénzt szerezni, és utána segít eladni a végterméket is.

Terveztem egy könyvet, Ingolstadt régen és most, a Budapest meg a többi városkönyv mintájára.² Ingolstadt azért fontos, mert ott van az Audi központja. Elképzelttem, hogy majd az Audi kinyomtatja, kiadja a könyvet. Erre a pasi azt mondta, ő mindenképpen ismer Győrben az itteni Audinál, nem probléma, most adott el óriási összegért valamit nekik. Fogtam magam, felültem a vonatra, és elmen-

rás, régi barátját Lugo az első interjúban név szerint, harmadik személyben emlegeti. Megpróbáltuk a két, máshol még meg nem jelent interjút az időbeli ugrások ellenére, illetve az interjúkészítők eltérő érdeklődéséből, céljából, kérdészmódjából adódó ellentmondásokat áthidalva egybefűzni, remélve, hogy a szöveg jelen formájában nem csupán kordokumentum, hanem egy jelentős alkotó életútjának vázlata és személyiségének tükrö.

¹ August Sander (1876–1964) nagy hatású német portréfotós volt. Korunk arca (1929) című könyve, amelyben beállított képekkel enciklopédikus teljességben kívánta bemutatni a Weimari Köztársaság társadalmának keresztmetszetét, módszerében és stílusában sokak által követett, máig példaadó.

² Lugosi Lugo László első „régen és most” könyve a Vince Kiadónál jelent meg 2001-ben Budapest 1900–2000 címmel. A kisalakú albumban oldalpárokon sorakoztak a főváros régi és mai fotói: Klösz György 19. századi (a BTM Kiscelli Múzeumában őrzött) városképei és Lugo felvételei ugyanabból a nézőpontból.

* A következő – egybeszerkesztett, monológga alakított – interjú eredetileg két, egymástól független beszélgetéssorozat volt, amelyet Danó Orsolya 2011-ben négy alkalommal, illetve Bán András 2021-ben szintén négy alkalommal – egy nagyobb, ám a fotográfus halála miatt félbeszakadt életút kutatás részeként készített. Ez az oka annak, hogy Bán And-

tem Ingolstadtba. Megcsináltam a próbafelvételeket, megbeszéltem az ottani múzeum fotógyűjteményében, hogyan lehet hozzáférni a régi képekhez. Hazajöttem, csináltattam egy könyvmakettet, az első húsz oldalt digitálisan kinyomtattam. Ha valakihez odamész, kell mutatni valamit, hogy ne a levegőbe beszélj. Szóval kinyomtattam, elég jól nézett ki, egyet odaadtam neki, egyet beraktam a Szabó Ervin Könyvtárba, ahol mindenem van.³ A pasi meg eltűnt.

Több olyan nemzetközinek nevezhető ötletem volt vagy van, amit nagyon szeretnék megcsinálni. Már nem a Gibellinivel, mert azt eladom, hanem a meglévő 4×5-össel. Az egyik: Burma. Burmában van egy Bagan nevű hely, ahol 12 négyzetkilométeren háromezer templomot találsz. Elég jó lenne. Nem csak a templomok, nem csak építészet, hanem kultúrtörténet. Szóval egyre inkább a kultúrtörténet felé megyek, mindig azt csináltam, de most teljesen arafelé megyek. Baganban lefotózni a templomokat, az őserdőt, meg az embereket, akik ott ülnek. Vagy Kuba. Havanna, mielőtt eltűnik. Legalább fényképen maradjon meg. Vagy Görögország. A régen és most folytatása: Fred Boissonnas svájci fotós nyomán végigjárni Görögországot. Vagy Samuel Bourne nyomán Indiát. Vagy a Dunát Amand Helm nyomában.⁴

³ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye 57 levéltári dobozban őrzi Lugosi Lugo László negatívjait, diát, írásait, életút-dokumentumait és néhány kiállítási vintage-nagyítását.

⁴ François-Frédéric Boissonnas (1858–1946. október 17.) svájci fotográfus 1903 és 1933 között szisztematikusan dokumentálta Görögország tájait. Fényképeit 14 albumban adta ki. Samuel Bourne (1834–1912) brit fotós 1863-tól 1870-ig 2200 képet készített India és a Himalája tájairól és építészetéről 10×12 hüvely-

Elkészítettem a listákat: beírtam a városokat, helyszíneket. Azt gondoltam, hogy ezekből könyvek születhetnének. Szóval van egy csomó olyan tervem, amit meg szeretnék csinálni – leszámítva azt, hogy nem vagyok túl jó erőben. Illetve nagyon jó erőben vagyok, de egyedül nem lehet megvalósítani, menedzser, asszisztens kell hozzá. De Magyarországon ilyen világ soha nem létezett.

Kitűnő tanuló voltam végig az általánosban, aztán a gimiben már nem, de ott is elég jól tanultam. Valójában életemben nem tanultam semmit. Most sem tudok tanulni. Rám ragadt minden, okos kisfiú voltam. A bölcsészkaron sem tanultam, ott is azt tudtam, ami rám ragadt. Moziba jártam, megnéztem hetente nyolc-tíz filmet. Úgy államvizsgáztam angolból, hogy átlátszott a papír, és láttam, hogy mi a száma a kérdésnek: így az *Ulysses*t húztam, mert arról lyukat tudtam a tanár hasába beszélni.

Angyalföldön, ahol éltünk, a szomszédban lakott Frédi bácsi, aki megcsinálta nekem a világ legjobb rollerjét. Amikor egy rollerversenyen második lettem a világ legjobb rollerjével, úgy a földhöz vágtam, hogy a vascső széttört. Nem bírok második lenni. Zongorázni jártam, biciklizni jártam, kajakozni jártam, repülőgépmodellezni jártam. De mindet abba hagytam, mert mindegyikben csak második lettem.

kes lemezes kamerával. Amanda Helm 1831 körül született és feltehetően 1890-ig tevékenykedő fotográfusról kevés adat található. Az 1870-es és 1880-as években alsó-ausztriai településekről készített képeket, amelyeket albumokban jelentetett meg; például *Fényképek a Duna partjáról a forrástól a torkolatig* címmel. Bécs, 1880 körül.

71

A Trefort gimibe jártam – akkor úgy hívták: ELTE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium. Apám orvos volt, TBC-kutató, és azt gondolta, hogy a természettudománynál nagyobb dolog nincs. Ezért íratlak be biológia–kémia szakos osztályba. Egészen a gimi végéig egy vattába csomagolt hülye kis gyerek voltam, aki semmiről nem tudott semmit: a világról sem, a szerelemről sem, semmiről. Gyerekkorom óta belém van építve a gátlás. Maradjunk abban az egyszerűség kedvéért, hogy gátlásos exhibicionista vagyok.

Az egyik párhuzamos osztályba járt egy lány, Szendrei Éva, nagyon tetszett nekem. Talán a Várban sétáltunk egyszer, amikor azt mondta, figyelj, játszom egy színházban, gyere el, nézd meg. Jó, elmegyek. Na most ez Halász Péter⁵ társulata volt. Három elképesztő előadásukat láttam a Kassákban. Hirtelen kikerültem az addigi családomból, és valami egészen mással találkoztam. Itt kezdődött az egész. Olyan hihetetlenül jó volt, hogy innentől úgy gondoltam, avantgárd művész leszek. Jártam Halász Péterékhez, az egyik filmben hosszú hajjal fel is tűnök. Akkor még azt gondoltam, hogy filmoperatőr szeretnék lenni, de közben fényképezgettem. Úgy képzeltem, ahhoz semmi más nem kell, elég, ha jön az ihlet, és fényképezek. Nem kell hozzá semmit sem tudni.

⁵ Halász Péter (1943–2006) színész, rendező a magyar neoavantgárd színház meghatározó személyisége volt. 1969-ben saját társulataival előbb a budapesti Kassák Művelődési Házban, majd – a betiltást követően – egy Dohány utcai lakásban lépett föl. 1976-ban kivándorlásra kényszerítették a társulatot, ezt követően Squat Színház néven működtek Nyugat-Európában, majd New Yorkban, jelentős ismertségre tettek szert.

A családom borzalmas volt. Az apám is szegény, meg az anyám is. Mindketten nagyon intelligensek voltak, de nem lehetett velük beszélgetni semmiről. Nálunk az volt a rend, hogy ne beszéljünk semmiről. Ettől én iszonyúan szenvedtem.

Az anyám gyors- és gépíróiskolát végzett, majd elment dolgozni – akkor úgy hívták – a Gabona Trösztöz, a jogi osztályra. Az egész országban ez a cég vásárolta fel a gabonát. Ott ültek a jogi osztályon, és nem tudom, mit csináltak. Egy főnöke volt egész életében, Tibi bácsi, ugyanabban a szobában ült ő is. Imádtam bejárni anyám irodájába, mert az épületben páternoszter járt. A Gerbeaud-házban volt, a negyedikén Strelisky műterme működött régen. Akkor persze nem tudtam, csak így utólag... Ennyi volt anyám élete: titkárnő. Életében egyszer járt Bécsben kirándulni. Nyaranta mindig lementünk a Balatonra. Emlékszem a fenyőfák szagára. Mentünk át az üdülőből az erdőn keresztül a vízhez. Anyám cigizett, néha konyakot ivott. Apám után nem házasodott meg, mert a nagymama nem engedte. Rémesek voltak. Ment az *Esős vasárnap* című film, és befogta a szememet, amikor csókolóztak benne. Erre a történetre mondta később az egyik szerelmem: naná, hogy fényképész lett belőlem, mert nem volt szabad nézmem.

Az apám orvos volt. A legenda szerint mérnök szeretett volna lenni, de amikor '45-ben elment beiratkozni a Műszaki Egyetemre, az összes híd le volt bombázva, és nem tudott átmenni a Duna túloldalára, ezért orvosnak iratkozott be. Amikor elvégezte az egyetemet, rövid ideig katonarvos volt, utána tudógyógyászként dolgozott, de nem kórházban praktizált,

hanem kutató lett. Magyarországon a TBC akkor még népbetegségnek számított. 1959 végén elküldték Párizsba tanulmányútra, tanulja meg a Pasteur Intézetben, hogyan kell megcsinálni a BCG oltóanyagot. Franciaországba, amikor '56 miatt korábban vizsgálati fogságban is volt? Tuti, hogy beszervezték, csak ezt nem merete megmondani nekünk. Kérdeztem tőle, de azt mondta, hogy nem. Lehet, hogy beszervezték, de így legalább minden szakmai vágyát sikerült beteljesítenie. Másképpen nem engedték volna ki '59 végén. Akkor ugyanis csak úgy nem lehetett külföldre menni.⁶

⁶ Dr. Lugosi Lászlót (az iratokban a névírás bizonytalan: Lugosy, Lugossy névváltozat is előfordul) 1957. április 17-től „közbiztonsági őrizetbe” vették, augusztusig Kistarcsán tartották (a vád: hamis orvosi igazolással üldözött személy külföldre távozását segítette, a

Párizsban ismerkedett meg Odile-lal, aki a második felesége lett. Magyarországra költözött, de negyven év alatt sem tanult meg magyarul. Francia nyelvet tanított az akkor még létező Alliance Française-ben, és hosszú ideig dolgozott a francia követségen is mint titkárnő. Jól kerestek. Hihetetlenül jól voltam eleresztve: pénzzel váltották meg a szeretetüket. Ezt soha nem bocsátottam meg. Kell pénz? Mennyi kell? Lakást meg autót vettek nekem is, az öcsémnek is. Meg London... Ott voltam azon a Rolling Stones-koncerten, amikor Brian

nyugati határrész térképét sokszorosította). Az őrizetbe vétel lehetőségét adott volna beszerzésére, de ennek az ÁBTL-ben nincs nyoma. 1957 után több ügynök jelentett róla. Párizsi UNESCO-ösztöndíja után például „Kátai György” fn. ügynök 1961. áprilisában, de a jelentéshez Papp Imre r. szds. a következőt fűzte hozzá: Dr. Lugosi László operatív szempontból nem érdekes személy.

Jonesra emlékezve négyezer fehér pillangót eresztettek ki, csak úgy. Leírtam ezt a történetet. Nemrég megtaláltam ezt is, és más nagyon-nagyon régi írásomat apáméknál egy dossziében. Ő elrakta, én nem.

Tizenöt éves koromban apám meg a francia felesége beíratott Londonban egy nyelviskolába. Amit megtanultam, az akkor Magyarországon világbajnoki címnek számított. Mivel nagyon jól tudtam angolul, második lettem a középiskolai tanulmányi versenyen, nem kellett felvételiznem a bölcsészkarra. Az első helyezett Sarkadi Bori volt, Sarkadi Imre⁷

⁷ Sarkadi Imre (1921–1961) Kossuth-díjas író volt. A korai szocializmust némiképp idealizáló, de etikai dilemmákat feltáró, az átalakulás tragédiáit is bemutató írásai a maguk korában nagy hatást gyakoroltak. Tisztázatlan körülmények között halt meg fiatalon: kizuhant Kondor Béla ötödik emeleti műtermének ablakán.

lánya. Borival jártunk egyetemre, gyönyörű csaj volt. Mind gyönyörűek voltunk.

Úgy kerültem a bölcsészkarra, hogy majd egyszer onnan elmegyek filmrendezőnek vagy filmoperatőrnek. Akkoriban érettségi után nem lehetett felvételizni a főiskolára, el kellett végezni vagy egy egyetemet, vagy pedig szakmai gyakorlaton kellett részt venni a filmgyárban. Azért mentem a bölcsészkarra, mert ez volt az egyszerűbb megoldás. Közben aztán megváltoztak a dolgok. Emlékszem, volt egy olyan pillanat, hogy azt gondoltam, ja, hát a fényképezés sokkal jobb, mint a filmezés, mert a fényképezést egyedül is lehet csinálni, a filmezéshez pedig egy csomó ember kell. Akkor inkább fényképezni akarok.

A gimi után egy évig katona voltam, ami megint nagyon tanulságos

történetnek bizonyult, mert ott még jobban bele lehetett látni ebbe az akkor zajló egész hülyeségbe. A bölcsész „előfelvételis” századba soroztak be Hódmezővásárhelyen. A katonatársam, Kardos András, Pándi Pál fia⁸ mentette meg az életünket. Amikor valami nagy gáz volt, Kardos felhívta a papát, légy szíves, szóljal Aczél Gyuri bácsinak. Az utolsó napon például már civil ruhában sorakoztunk, amikor elhangzott az üvöltés: Lugosi honvéd, mossa fel a folyosót! Azt feleltem, hogy nem mosom fel. Akkor öltözzön vissza, nem szerel le! Kardos András ezt is elintézte. Ez volt az én utam: egy kiváttázott családból, amelyben soha nem történt semmi, a katonaságon keresztül belecsoppenem egy egészen másfajta világba, a bölcsészkarra.

'77-ben végeztem el az egyetemet. Akkoriban angolt tanítottam, például a Fészek Klubban unatkozó színművészfeléseknek. Nagyon jól kerestem vele. Mellette könyveket és novellákat meg a fényképezéssel, videózással kapcsolatos szakkikkeket fordítottam. Ezeket jó lenne egyszer összeszedni. Lefordítottam Susan Sontagnak a *Betegség mint metafora*⁹ című könyvét: a háromhavi munkáért ezernyolcszáz forintot fizettek. Ezzel töltöttem az időt, és a Fiatal Művészek Klubjával meg csajozással. Fényképezgettem, zenélgettem, fil-

mezgettem, mindent csak úgy csináltam. Forgács Péterrel forgattunk egy filmet a Balázs Béla Stúdióban. Voltak kiállításaim is. Egy olyan is volt, aminek képeit azonnal leszedették. Az volt a címe, hogy *Balesetek*. Különféle sebek voltak kirakva, például olyanok, amikor valakit megoperálnak. Azt gondoltam, hogy ha sebeket fényképezel – a punkkorszakban! –, menő lehet a durvaság. Vécsey Attilával, akivel nagyon jóban voltunk, alakítottunk egy zenekart. Csomó zenekar működött akkoriban: az Európa Kiadó, a Trabant, a Vágtázó Halottkémek. A mi zenekarunk neve Trezor lett. Hangfelvételeket készítettünk úgy, hogy egyikünk sem tudott zenélni. Illetve hát én minimálisan... Szintetizátoron játszottam, egyszer basszusgítáron, énekeltem is. Dalszövegeket is írtunk, Korniss Mityu¹⁰ is írt dalszövegeket, meg én is. Galántainál az Artpoolban meg lehet keresni. Igazi dilettáns korszak volt, a fotósok zenéltek, a zenészek fotóztak, Galántai mindent csinált, újságot is kiadott. Ez volt az AL,¹¹ nagyon-nagyon bírtam, hogy veszi magának a bátorságot... Meg is jelent az AL-ban egy-két írásom és fordításom. Aztán elfáradt az egész Új Hullám, rengeteg kóklerség volt benne.

Van egy fényképem, ötéves koromban egy fényképezőgépen, egy bokszgépen ülök. Apámtól kaptam 15 éves koromban az Exakta Varex 2A-t. Idehaza ez volt a non plus ultra. Amikor fölvettek a gimibe, odamentem a ké-

⁸ Pándi Pál (eredeti nevén Kardos Pál, 1926–1987) Kossuth-díjas irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus, Aczél György tanácsadója, a Kádár-kor egyik legnagyobb hatású irodalompolitikusa volt. Súlyos örökségével több írásában néz szembe fia, Kardos András (1953) filozófus (*Teherpróba – Egy irodalompolitikus pályájának kritikus pontjai* (Budapest, Magvető, 2022, Tények és Tanúk sorozat), *Ellenfényben Valamivel* (Budapest: Kalligram, 2024).

⁹ Budapest: Európa, 1983, Mérleg sorozat.

¹⁰ Kornis Mihály (1949) író, színházi dramaturg, rendező, a Kádár-kori demokratikus ellenzék tagja.

¹¹ Az AL (Aktuális / Alternatív / Artpool Levél) Galántai György (Artpool) 1983 és 1985 között 11 számot megért művészeti „szamizdat” folyóirata, a korabeli „párhuzamos kultúra” művészeti eseményeinek dokumentumaival.

76

miatanárhoz, és azt mondtam, tanár úr, engem nagyon érdekel a fényképezés, mondja el, hogy milyen vegyszerek vannak. Az érdeklődés már akkor megvolt bennem. A gimiben már fényképezgettem. Otthon a fürdőszobában nagyítottam. Kiállították a képeimet a faliújságon. Az osztályteremben volt egy parafa tábla, és odarajszögeztem két képet. Az egyikre emlékszem, kiránduláson készült, tél, hó, Hármashatárhegy, behavazott fenyőfa volt látható a képen. A másik egy kép a nagymamáról: a hetvenedik születésnapján csináltam a kezéről.

A Trefort gyakorlóiskola volt, bölcsészkar hallgatók tanítottak. Így ismertem meg két angol szakos tanárjelöltet, Péterffy Andrászt és György Lacit, akik az ELTE amatőr filmklub vezetői voltak. Pontosabban

volt egy tanár vezető, Kárpáti Gyuri is. Így kerültem a filmklubba később, már egyetemistaként. Előttünk olyanok jártak oda, mint Jeles András, Kardos Sanyi. Még a gimiben elkezdtem amatőr filmeket készíteni, egyikkel díjat nyertem. Később, amikor Péterffyék végeztek a bölcsészkaron, és fölvtették őket a Filmművészeti Főiskolára, én lettem a filmklub vezetője. Évente egyszer eljártam Amszterdamba. Háromévente lehetett útlevelet kapni, de mivel mi a filmfesztiválra mentünk, kaptunk útlevelet. Készítettem néhány kisfilmet Szirtes Andrással, Sólyom Andrással, Dávid Andrással, Mész Andrással. Az egyiknek az volt a címe, hogy *Élet*. Egy almát lehetett látni, amiből egyre többet kiharap egy láthatatlan száj, és a végén már csak a csutka marad ott, és az elfekszik az

asztallapon. Az Egyetemi Színpadon volt két filmsorozat. Én találtam ki, hogy legyenek némafilmek zongorakísérettel, szereztem egy zongoristát, ha jól emlékszem, Óry Emilnek hívták. A másik a sztársorozat. Az Egyetemi Színpadon az irodában töltöttem az életem felét. Mindenki ismerte a másikat. Tanulni ott sem tanultam, rám ragadtak az ismeretek. Emellett a Balázs Béla Stúdióba jártam,¹² nem voltam hivatalosan tag, de minden kedden ott ültem, és néztem a filmeket, az is nagyon jó volt. Bódy, Gazdag, Erdély Miklós, Szentjóby¹³ nevére emlékszem.

Iskolában soha nem tanítottam, leszámítva a kötelező vizsgatanítást. A Trefortba mentem vissza vizsgázni tanításból. Ez jó történet. A *Csongor és Tünde* volt a vizsgaóra tárgya. A tanárnő – Szabó István filmrendező felesége – azt mondta, hogy ennyit azért nem nézett volna ki belőlem. Hát, a fotósok sem nézték ki belőlem, hogy én ehhez érteni fogok.

Még mindig avantgárd művész szerettem volna lenni, és fényképeztem.

¹² A Balázs Béla Stúdiót (BBS, 1959-2010) eredetileg a hivatásos fiatal filmesek számára alapította a kultúrpolitika, de a hetvenes évekre hangsúlyosan a kísérleti, neoavantgárd filmek műhelyévé vált. Vetítései abban az időben többnyire zártkörűek voltak és izzó szakmai vitáknak adtak helyet.

¹³ Bódi Gábor (1946–1985) filmrendező (BBS-filmjei: *Filmnyelvi sorozat, Amerikai Anzix*), az Infermental nevű nemzetközi neoavantgárd videóművészeti magazin alapítója. Gazdag Gyula (1947) filmrendező (BBS-filmjei: *Hosszú futásodra mindig számíthatunk..., A válogatás, A határozat*), egyetemi tanár. Erdély Miklós (1928-1986) építész, író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus, a magyar neoavantgárd legnagyobb hatású személyisége; BBS-filmjei: *Partita, Álommásolatok, Verzió, Vonatút, Tavasz kivégzés*. Szentjóby Tamás (1944) képzőművész, a happening-művészet magyarországi kezdeményezője, egyetemi oktató; BBS-filmje: *Kentaur*.

Négy helyen zajlott az életem: az egyetemen, az Egyetemi Színpadon, a Fiatal Művészek Klubjában és a Balázs Béla Stúdióban. Egyfolytában a Fiatal Művészek Klubjában lógtunk, egyrészt mert az tényleg nagyon jó hely volt, másrészt nem volt helyette más, harmadrészt meg mindenki ott volt.

Kardos Sanyi valahogy '78 előtt kezdte a Hórusz Archívumot¹⁴ komolyan venni. Abban nagyon intenzíven részt vettem. Kardos apja fotós volt, Sanyi járt vele dolgozni. Olyan képeket talált, amelyekről azt gondolta, és most is azt gondolja, hogy az Isten keze benne van az elkapott pillanatokban. Akadt egy nagyon nagy fogás: Dunavecscén egy padlásra előkerültek olyan eldugott üveglemezek, amelyeken orosz katonák voltak láthatók. Amikor Budapestet körülkerítették, és ott állomásoztak a szovjet csapatok, lefényképeztették magukat. Áll a katona egy pisztolylyal, és három karóra van a karján. Iszonyú büszkék voltak, hogy három karórát már összeloptak. Fantasztikus anyag, egy koszos padlásról! Bejártunk a Főfotóba is, összeszedtük a hibás képeket. Bakos Zoltán ott dolgozott, ő csempészte ki. Később minket is beengedtek.

Rengeteget jártam Sanyihoz, és akkor még nem tudtam fényképezni. Kitaláltam a fotónaplót. Mindenki naplót írt és vezetett akkoriban. Szilágyi Lenke, Birkás Ákos is. Azt

¹⁴ Kardos Sándor (1944) Kossuth díjas filmoperatőr, a Hórusz Archívum alapítója. A ma már közel egymillió képet tartalmazó archívum azon különös képeket – főként privát fotókat – gyűjti, amelyek a látás konvencióinak újragondolását kezdeményezik. A Hórusz Archívum 1980-ban rendezte első kiállítását. Lugosi Lugo László a Hórusz alapításában tevékenyen részt vett.

találtam ki, hogy mindig lesz nálam fényképezőgép, és ha valaki szembejön, vagy valami helyzet van, csinállok egy képet. Ez így is volt, mindig volt nálam fényképezőgép, talán egy Minolta. Kardos szerezte a filmnyersanyagot a filmgyári maradékokból. Ezért nincsenek beszámozva a filmkockák. A negatívokat elraktam, 260 tekercs lett a végén belőle, az nyolckilencezer kép '78-tól '82-ig. Amikor előhívtam a filmet, minden kockát 6×9-es méretben lenagyítottam – a rosszakat is – és beragasztottam egy A/4-es vázlatfüzetbe. Beragasztottam a képeket egymás után, és mindegyik alá odaírtam, hogy mi vagy ki látható rajtuk. Ez 33 kötet. Írtam hozzá egy bevezetőt is, amit ma már nem merek elolvasni, nagyképű baromság, arról szól, hogy direkt nem akarok jó képeket csinálni, mert a Hórusz után nincs értelme. Le is írtam a *Napló* előszavában: nem az kell, hogy a kép jó legyen, hanem az, hogy rajta legyen a pillanat.

Mindent dokumentáltam akkoriban, mindent elraktam, nem tudom, miért. Elraktam az igazolványaimat: összeraktam egy füzetet, beleragasztottam mindenféle igazolványt. Egy másik füzetbe meghívókat ragasztottam. Magánlevelezéseket, szerződéseket...

A Hórusz egyre nagyobb lett, én egyre kisebb feladatokat kaptam, Kardos látta át az egészet, és akkor elég lett. Szóval nem a Sanyiból, hanem a helyzetből. Leváltam, de ez soha nem okozott konfliktust. Ugyanígy volt Ákossal is. Vörösváry Ákosnál¹⁵ valamilyen reprózási miatt

¹⁵ Vörösváry Ákos (1948) műgyűjtő, a tapolcadi Első Magyar Látványtár megalapítója és működtetője, merész művelődéstörténeti

jártam először. A ház, a hangulat, Gulácsy-rajzok, ott aztán volt minden. És a baráti társaság, a Látványtár. Alionával¹⁶ Csobáncra jártunk nyaralni Ákoshoz. Elkezdtem dolgozni a gyűjteménynek, bulinak tekintetem, nagyon jó volt műtárgyak közelében lenni. Tulajdonképpen akkor kezdtem el én is gyűjteni. Ákos mindent gyűjtött, a lecsöpögő viaszt is, hátha jó lesz valamire. A Látványtár azért alakult meg, mert egy szervezet könnyebben tudott pályázni.

Egyszer három hónapig volt munkahelyem az Iparművészeti Főiskolán. Horányi Özséb¹⁷ hívott oda, akit Kardos révén ismertem meg. Megpróbáltuk kitalálni, mire való az Elméleti Intézet. A rektor, Gergely István biztatott arra, változtassuk meg a begyöpösödött, régi struktúrát. Akkoriban kezdődött a graffiti divatja Budapesten, Bakos Zoltán elkezdte fényképezni a graffitiket, írt róluk egy tanulmányt, amit kiadtunk egy stencilezett füzetben. Aztán azt találtuk ki, hogy a diákok vegyenek részt a munkánkban: csináljunk közösen egy stencilezett újságot. Legyen az a címe, hogy *Vita*. Ami azt is jelenti, hogy élet. De a diákok egyáltalán nem értették, hogy mit akarunk.

Három hónapig tartott az egész. Özséb behívott a szobájába, kirakott az asztalra egy üveg vodkát, és azt mondta, hogy ki vagyok rúgva.

kiállítások rendezője. Lugosi Lugo László a Látványtár alapításában tevékenyen részt vett.

¹⁶ Frankl Aliona (1954) fotóművész Lugosi Lugo László második felesége volt.

¹⁷ Horányi Özséb (1942) kommunikációkutató, egyetemi tanár, a hetvenes évek interdiszciplináris társadalomtudományi gondolkodásának egyik kezdeményezője. 1983-tól a Magyar Iparművészeti Főiskola Elméleti Intézetének igazgatója.

„Külföldön tartózkodását önkényesen meghosszabbította.” Előtte volt az öt hónap „disszidálás”: New York. El akartam menni, mert nem éreztem jól magam a bőrömben. Üres volt minden és reménytelen, más konkrét ok nem létezett. Először azt gondoltam: London. Már vízumom is volt, de egy házibulin Lou Reedet hallgattunk, és mindenki iszonyúan be volt rúgva, be volt állva. Akkor ott megdöntöttem magam, és azt mondtam, jó, akkor legyen inkább New York.

Kaptam egy telefonszámot, a Király Zsuzsáét. Fogalmam sem volt, hogy kicsoda ő. Megérkeztem New Yorkba, és felhívtam. Nála lehetett lakni. A harmadik napon láttam, hogy ha nem tudom, mit akarok csinálni, akkor ez ott nem fog sikerülni. Mert csak úgy működik, ha nagyon tudod, hogy színész akarsz lenni vagy fotós vagy festő, vagy valami – de ak-

kor is öt év kell, hogy elinduljon. Ha nem tudod, akkor véged van. Én meg akkoriban mindent csak csináltattam, „gattam”, „gettem”.

A másik, hogy iszonyúan nem tettszett nekem akkor még a pénz. New Yorkban mindenki csak és kizárólag a pénzről beszélt. A metróban reggel azt hallottam, a mama azt mondja a gyerekének, hogy én ezért a metróért többet nem adok ki pénzt, mert ilyen zsúfolt. Mindenhol ez ment. Rájöttem, hogy a pénz ott ugyanazt képviseli és jelenti, mint Magyarországon a párttagsági könyv; ugyanaz a diktatúra. És akkor hirtelen tele lettem tervekkel. Tudtam, hogy mi mindent akarok csinálni, amikor hazamegyek. De hát, ha már ott voltam, akkor egy kicsit éltem is. Zsuzsa is ott volt. Ott maradtam öt hónapon át.

Halász Péterékhez jártunk szombatonként, az volt az életünk értel-

me. Néha elmentünk moziba meg kiállításokra. Halász akkor már heroinárusításból élt, az egész Squat Színház be volt löve. Ott volt például Niko a Velvet Undergroundból. Eszméletlen figura volt.

Egyébként egy csavargárban dolgoztam. Megpróbáltam elmenni a New York-i magyarokhoz, hogy hát én magyartanár vagyok, a vasárnapi iskolába jövök tanítani. Azt mondták: köszönjük szépen, nem. Leszólított viszont egy pasi, azt mondta, nála lehet dolgozni. Elmentem hozzá, tízen voltunk, én voltam az egyetlen fehér, különböző vasmunkákat csináltunk. Mígnem aztán már nagyon haza akartam jönni, Zsuzsa pedig nem, otthagytott engem. Ez '82-ben történt.

Emiatt rúgtak ki. Nem volt erről semmilyen hivatalos papír. Csak a besúgók dossziéjában maradtak meg az adatok. Galántai Gyuri¹⁸ dossziéjából kaptam jelentéseket. Például: szerettem volna olyan kiállítást csinálni, hogy megyünk a Majakovszkij utcában – így hívták akkor – az egyik végétől a másikig. Odahívtam embereket levélben. Fénymásolatban készítettem a meghívót, elküldtem százhusz embernek. Senki nem kapta meg, a rendőrség lekapcsolta. Feladtam még egyszer. Mert az volt a terv, hogy odajönnek az emberek reggel tízre, én megyek a Deák tértől a Zeneakadémia felé, és amikor találkozunk, készítek egy képet, majd elmegyek a képhatárig, és a következőről is. A végén össze lehet ragasztani a Majakovszkij utcát, és mindenhol ott fog állni egy ember a képen. Nem lehetett volna egyéb-

ként megcsinálni, mert ott parkoltak az autók, de ez csak utólag derült ki. Reggel tízkor megjelent a rendőrség, és lezárták a Majakovszkij utcát. Engem már reggel hatkor bevittek, olyan volt, mint az 50-es évek, csöngettek a kapun: tudom-e, hogy ez törvénybe ütközik. Én meg mondtam, hogy nem ütközik, ez nem tüntetés, ez egy baráti találkozó. Ennyi az, ami előkerült rólam a dossziékból.

Végtelen számú házibulin vettem részt, vezettem dilettáns módon a *Naplót*, és közben megtanultam fényképezni: exponálni, komponálni. Technikai értelemben egy csomó dolgot megtanultam, de egy csomót meg nem. Akkoriban volt egy fotós haverom, Vécsy Attila, aki azt mondta, menjek el vele el a Fiatalok Fotóművészeti Stúdiójába, hogy engem is vegyenek föl ezzel a naplóval. Ott ült Tímár Péter, Stalter Gyuri, Tóth Gyuri, és azt mondták: na nem, hát ez nem művészet, köszönjük szépen, viszontlátásra.

New Yorkban meglátogattam André Kertészt,¹⁹ felvettem vele egy beszélgetést, ami később megjelent a *Fényképészeti Lapokban*. Azután – nevetségesen hangzik – elmentem Richard Avedon műterme elé, az utcán álltam, és azt mondogattam magamban, hogy én is szeretnék nagy Richard Avedon lenni. Egy időben úgy fotóztunk, Halas István meg én, mintha Avedonok lettünk volna. Fehér fal, és gyerünk.

Bánnál szerkesztettük a *Fényképészeti Lapokat*, az ő lakásán, az Attila

¹⁸ Galántai György (1941) képzőművész, a neoavantgárd egyik központjának számító Balatonboglári Kápolnaműterem alapítója, az Artpool Művészetkutató Központ kezdeményezője.

¹⁹ André Kertész (1894–1985) az egyetemes fotóművészet történetének egyik legismertebb alkotója, 31 évesen hagyta el Magyarországot, Párizsba, majd 1936-ban New Yorkba költözött. Magyar nyelvtudását haláláig őrizte.

úton volt a szerkesztőség, nagy bulik voltak.²⁰ Hetente egyszer összejöttünk, és nagyon jól éreztük magunkat, sokan jártak oda. Megjelent a Kertész-interjú, könyvet szerettem volna belőle csinálni, de rájöttem, hogy André Kertész szóról szóra ugyanazt mondja mindenkinek minden interjúban. Utána volt egy kiállításom a Klubban azokból a polaroidokból, amelyeket szilveszterkor a Halásznéknál készítettem a színházban. De nem lehetett kimondani azt a nevet, hogy Halász Péter. Tehát az volt a kiállítás címe, hogy *Portrék: Budapest – New York*. Forgács kirakott budapesti képeket, én meg kiraktam a Halászékat, és mindenki tudta, hogy ki van a képen, de nem volt szabad beszélni róla, tabu volt.

Utána házasodtunk össze Alionával, és utána mondta Bán '85-ben, hogy most már igazán eldönthetnéd, hogy mi a francot akarsz csinálni. Úgy döntöttem, hogy akkor fotó, gyerünk. Elmentem Haris Lacihoz,²¹ akit onnan ismertem, hogy Bán tőle

²⁰ Erről részletesen: Szilágyi Sándor: Fényképzeti Lapok, Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2010.

²¹ Haris László (1943) fotóművész, akadémikus. Az eredetileg mérnök végzettségű fotós a hazai neoavangárd képzőművészeti mozgalom jelentős alkotójává vált.

kérte kölcsön a mikrobuszát, mert Harisnak öt gyereke van, és az öt gyereket mindig vinni kellett valahová, viszont Bánnak akkor még nem volt jogosítványa, és mindig valahová költözött, én voltam a sofőrje. Elmentem Harishoz, aki akkor a Pannónia Filmstúdió fotósa volt, hogy légy szíves, taníts meg engem fotózni. Elvittem neki a képeimet. Azt mondta, de hát te tudsz fotózni. Ami abban az értelemben egy kicsit igaz volt, hogy nézhetőek voltak a képeim, mert volt rajtuk valamifajta kompozíció, de technikailag teljesen csapnivaló volt. Hiányzott az anyagismeretem. Mert akkoriban tudnod kellett, hogy az a

film, ami a gépedben van, mire képes. A színes diafilmet 1/3 blendés expozíciós tőrészhatáron belül kellett exponálni ahhoz, hogy jó legyen, és akkor sem volt mindig jó. Én ezeket nem tudtam. Újra és újra elmentem Harishoz, és ő mindig megmondta, mi a rossz. Figyelj, Laci, ott a feketében miért nincs részlet? Erre azt válaszolta, használj Kodak filmet. Mert addig Orwo volt, meg Forte, és azok nem voltak annyira jók. Na jó, de hol lehet Kodak filmet venni? Seholy, illetve nagyon körülményesen hozzá lehetett jutni. Minden nagyobb kulturális cégnek volt fotósa, Szerencsés János a Corvina Kiadóban dol-

gozott. És a fotós világ kis világ volt, mindenki ismert mindenkit. Egyszer Szerencsés azt mondta: figyelj, most dobunk ki húsz tekerics filmet, TX120-as roll, nem kell? Dehogynem. Lejárt már, kicsit fölmeleg az alapfátyol, de használható. És akkor ilyen lejárt TX-ekre fényképeztem. Vagy Bécsből kellett behozatni valakikkel. A hibákból tanultam meg fényképezni, meg a fotónaplóból egy kicsit. Haris mindig kölcsönadta a Pannónia Filmstúdió legjobb felszerelését. Hasselbladokkal és Linhofokkal kezdtem el fényképezni. Nagyon szerettem volna megtanulni, mert a fordítás unalmas munka. Tulajdonképpen szórakoztató, de unalmas. Ülsz hetekig, és fordítod a könyvet, ami lehet jó, meg lehet rossz könyv, mind egy, szakmunka. Valójában a fényképezés is az, de nem unalmas. Mindig hangsúlyoztam, hogy én nem művész vagyok, hanem iparos, akinek nem az a feladata, hogy kifejezzen valamit, hanem hogy megmutassa jól. A nyelvtanítást akkor hagytam abba, amikor észrevettem, hogy már nem készülök föl az órára, hanem odamegyek, és megcsinálom rutinból.

Vettem magamnak, pontosabban apámék vettek nekem Párizsban, mert akkor még semmi nem volt itt, egy Nikont. Bakos Zolit kérdeztem meg, hogy milyen gépet válasszak. Még azt sem tudtam, hogy mivel kell dolgozni. Azt mondta, hogy Nikon FE2, 28-as, 2.8-as fényerővel, és egy makró, ugyancsak 2.8-as fényerővel. Ez volt az első komoly gépem, a mai napig megvan. Már tudom, hogy nem nagyon komoly gép, mert az akkori komoly gép, az az F3 volt, vagy az F4. De soha nem vettem drága gépeket magamnak, mert minek. A drága gép attól drága, hogy nem műanyagból

van, hanem titánból. Nekem mindig az amatőr kategória legjobb gépei voltak meg, mert nem kellett a trópusokon vagy a sarkkörön fényképeznem. Amit én csinállok, ahhoz nagy formátum kell, tehát az első adandó alkalommal vettem magamnak Linhofot, aztán azt cseréltem le a fagépre, a Gandolfira.

'85-ben azt mondtam magamban, hogy mostantól a fényképezésből szeretnék megélni. Bán segített az első munkáknál a Múcsarnokban. Elkezdtem műtárgyakat fényképezni. Először talán a Fiatalok Képzőművészeti Stúdiójának katalógusához repórtam. Halvány fogalmam nem volt semmiről persze, odamentem a Haris egyik gépével, és elkezdtem a Múcsarnok raktárában a neonfényben fotózni. A múcsarnokos srácok hordták elém a képeket, és azt mondták, hogy fú, te ennyire értesz hozzá? Halál magabiztosan nyomtam a neonfényben – s ugye a neonból hiányoznak a spektrumnak bizonyos elemei. Műtárgyakat így fényképezni enyhén szólva nagyképűség. De nagyon-nagyon szerettem csinálni. Nagyon bonyolult a műtárgyakat jól lefényképezni. Ma már megy, de akkor...

Érdekes volt az a világ, szerettem. Akkor kezdődött a gyűjtés, a gyűjtemény. A művészek sokszor képekkel fizettek. Jó korszak volt. Sokan nagy művészek lettek, és sokan el is mentek az országból.

A Fiatal Művészek Klubjában volt egyszer egy performansz, ahol nagy művészek voltunk. Az volt a címe, hogy *Stanley és Livingstone találkozik az őserdőben*. Fenn van a neten, meg lehet nézni. Hámos Guszti meg én álltunk begipszelve, tetőtől talpig, arcunk meg fehérre festve, és mi voltunk a szobor. Forgács Péter szobrász

volt, és a performansz az ő szobrának az avatása volt. Péter felolvasott valami szöveget, ami arról szólt, hogy ki mindenki disszidált már. És mi be voltunk gipszelve. Az Ecserin vettünk kidobható ruhákat, Eskulits Tamás meg a Forgács egy óra alatt begipszelt minket. Aztán a megadott pillanatban a szobor elkezdett összeomlani, a két figura összeverekedett, utána Guszti levetkőzött. Ennyi volt az előadás. Guszti levetkőzött, beült a taxiba, kiment Berlinbe, és azóta sem jött haza. Volt egy másik műsor, egy évvel később, aminek az volt a címe, hogy *Avatás*. Megint egy szoboravatás, amikor már csak engem, aki nem mentem el, aki ott maradtam szobornak, szintén begipszeltek. Péter felolvasta az összes disszidált barátjának a nevét. Másfél órája álltam, a tornacipóm sarkai ki voltak lyukasztva, egy elektromos drót jött be, és a szívemnél be volt építve filmgyári művér, hogy majd Péter úgy avatja föl a szobrot, hogy egy pisztollyal lelövi, és abban a pillanatban, amikor durran a pisztoly, akkor a pirotechnikus megnyomja a gombot, és tsss. A pirotechnikus megnyomta a gombot, már remegett a lábam, mert másfél órája nem tudtam a gipsz miatt megmozdulni – a művészetért mindenre hajlandóak voltunk –, és képzeld el, összedől a

szobor. És amikor elkezdtem dőlni, kiderült, hogy a két karom oda van gipszelve az oldalához, és nem tudtam előrenyúlni, hogy ne essek el, és orra dőltem, mint egy zsák.

Vető Jánosra érdemes volt figyelni, meg Hámos Gusztávra, ők nekem istenek voltak, nagyon frissen dolgoztak. Guszti darabokban, mozaik-szerűen lefényképezett egy jelenetet,

egymás mellé rakott tízszer húsz darab képet, és abból összeállt egy egész. Baromi jól nézett ki. Vető meg akkor még nem volt ennyire modern művész, rendes fényképeket készített. Egy kisfiú áll a lépcsőház fordulójában a biciklijével, meg ilyesmi. Elképesztő volt. A *Fotóművészet* című folyóiratot bibliaként olvastam. A szerkesztője, Rozgonyi Iván,²² divatos és modern megkö-

zelítésben találta a fotót. Visszanézve akad benne kóklerség, de akkor tele volt szemiotikával, jelentéstan-nal meg kommunikációelmélettel, csupa olyan dologgal, amiről akkor hallottam életemben először. Olyan emberek írtak bele, mint Beke Laci

²² Rozgonyi Iván (1926–1998) az újhidas nemzedékhez tartozó költő. Dávid Kata művészettörténész segítségével sodródott a Fényképművészeti Tájékoztató szerkesztőségébe, amelyből önálló, a hetvenes évek értelmiségi gondolkodásában mély nyomokat hagyó szociológiai-nyelvészeti irányultságú lapot formált *Fotóművészet* címmel.

vagy Horányi Özséb. Harisnak is ott láttam először egy képét, akkor még nem ismertem őt személyesen: pontosabban egy képsorozatát: valahol a hegyekben egy kőbányában spárgára feszített lepedő árnyéka végigment a kőfalon. Megőrültem ezekért a forradalmian avantgárd bolondságokért. Mindenki szekvenciákat készített. Én is. Az egyiket, ami legjobban sikerült, a véletlen adta. Balatonalmádiban az aluljáróban az egyik lépcsőlejárathoz álltam. A másik oldalon megjelent két ember és egy kutya. Az volt a szekvencia, hogy lefényképeztem őket az alagút végén, aztán közelebb jöttek, akkor is lefényképeztem őket, majd amikor kimentek a képből, lefényképeztem az üres alagutat, és a háromból lett egy sorozat.

Abból éltem, hogy katalógusokat csináltam a Műcsarnoknak, a Budapest Galériának, újságoknak készítettem reprodukciókat grafikákról meg festményekről. Akkor kezdődtek a színes munkák is. Amire nagyon emlékszem színesben, az a *Playboy* volt. A rendszerváltás után már megjelenhetett. Azt gondoltam, hogy, hát itt van a Kánaán, elképesztő vizuális világot lehet majd teremteni. És nem lehetett. Kis pénz, kis foci...

Lefotóztam Nemere Istvánt, az író. Esztergomba kellett mennem, elrontottam, újra odamentem, de nem baj, mert sokkal jobb lett: mint ha két ufó lebegne a feje fölött. Lefotóztam Taróczy Balázst, a teniszezőt. Marha igényes szerettem volna lenni, azt mondtam Taróczynak, hogy menjünk a pasaréti Vasas pálya elé, ott állnak a bejáratnál a szocreál szobrok... És én csak a szocreál szoborra meg Taróczyra figyeltem, és nem vettem észre – egy ilyen nagy géppel, bebújós, 9×12, hogy nagyon komoly

legyen – hogy az aszfalt fel van töredeztve. Megcsináltam a képet, és a főszerkesztő ordítani kezdett, hogy képzelem, ilyen töredeztet aszfalt a *Playboy*ban... És igaza volt.

Néha reklámfotóval is megbíztak. Akkor jött be az m&m's csokoládégolyó, hogy csak a szádban olvad és nem a kezében, ez volt a szlogen. A Rózsa utcában ki lehetett bérelni egy műtermet, nekem még nem volt műtermi vakum, a tárgyasztalon berendeztünk egy jelenetet, hogy a sivatagban napoznak a csokoládék napszemüvegben. Készítettem nekik kis napszemüvegeket, ott ültek az m&m's csokoládék a sivatagban és napoztak. Nagyon-nagyon jó kép lett.

Rendeltek lemezborítókat például Hobónak, Cserepes Károlynak, a Vízöntőnek. Hobóéknak többet is csináltam. Az egyik: tízéves a Hobozenekar. Tíz év alatt nagyok lettünk. Lefényképeztem őket egyesével, egész alakos képek, lenagyítottam, körbevágтам, az utcán kockakövekre állítottam a kis fotókat, a háttérben látszottak az addigi lemezeik borítói. Kis utcalámpácskákat csináltam: Hobo kicsi és nagy, a háttérben égnek a lámpák. Hetekig tartott. Szerettem olyan képeket csinálni, amivel sokat kellett vacakolni.

Egyszer fölhívott a Magyar Művészeti Akadémia titkára, hogy fényképezsem le az MMA összes tagját. Baromi érdekes munka volt, sok érdekes arc, egy csomó ismeretlen világ. Az az igazi nehéz feladat, hogy olyan emberről készítsék jó portrét, akit nem ismerek vagy nem kedvelek. Volt, akinél csak azt kértem, üljön oda, és ne csináljon semmit, köszönöm szépen, viszontlátásra. És voltak kedves ismerősök: Orosz István, Eigel István. Pista bácsi apám haver-

ja volt. Egy közepszerű festőművész, aki – mint annyian – nem tudott mit kezdeni azzal a szabadsággal, hogy már nem kell szocreált festeni. Megpróbálták mindenfélét kitalálni, és nem sikerült nekik. Szóval ez egy elveszett generáció. Gyerekként imádtam Pista bácsit, mozaikot rakhattam a műtermében. Egyfolytában kártyáztak apámmal. Én soha nem szerettem se kártyázni, se társasjátékot játszani. A fényképezés bőven elég játék nekem.

A lényeg, hogy a 90-es években rendkívüli mennyiségben voltak jobbnál jobb munkáim. Közben tudtam csinálni a saját portréimat – és elkezdtem gyűjteni az akkor általam fontos személyiségeknek gondolt emberekről a képeket. Portrét világéletemben úgy fotóztam, hogy leültetem az alanyt, nézzen bele a gépbe, és mindig hosszút exponálok állványról, tehát elkapott pillanat nincs. Kapcsolat keletkezik az alany és a fotós között, ezt nagyon fontosnak tartom, hogy legyen tudatában: őt most fényképezik. Régebben fehér fal előtt, mint Avedon, aztán rátértem arra, hogy a környezetével együtt. Fa Nándort a műhelyében, a háttérben látszik a hajó, Kemény Henriket a bábműhelyében. Régebben a háttér élesebb volt, mert kisebb volt a blende, most a fagéppel dolgozom, és hiába van elég világos, nyolcas blendénél nem lehet kisebbel dolgozni. Így a mélységélesség elfogyott.

A 90-es évek elején vettem egy síkfilmes Linhofot, és elkezdtem építészeti fényképeket csinálni. Jó épületfotókat utoljára Seidner Zoltán készített a 30-as években. Azt gondoltam, én leszek a legjobb. Egy ideig az is voltam szerintem, de aztán megjelent a konkurencia. Plusz az volt a

jó, aki munkát kapott. Próbálkoztam azzal, hogy elmentem különböző cégekhez, merthogy az építészeti fényképész nem abból él sehol a világon, hogy az újságban megjelenik három darab képe, hanem abból, hogy az építőipari vállalatok katalógusai-ba gyártják a képeket, meg esetleg az építész megrendeli tőlük. Nekem nagy bajom volt mindig, hogy soha nem fordítottam kellő figyelmet az önpropagandára. Eljárni a bulikba, együtt pezsgőzni a nem tudom kivel...

Dér András filmrendezőnek dolgoztam, amikor előállt azzal, hogy készítsünk egy könyvet a budapesti szecessziós építészetéről. Mondom, jó. Telt az idő, megemlítettem az ötletet '90-ben a Corvina igazgatójának. Azt mondja, jó. Ebből a könyvből nem lett semmi, elkezdtem más kiadót keresni, végül sokadikra a Magyar Könyvklub kiadta. Azóta dolgozom Kaszta Mónika tervezővel. Lehetett pénze- ket találni, és nem is kellett annyi, mint ma. A Francia Intézet adott pénzt, meg az NKA, és néhány száz- ezer forintból francia és magyar nyel- ven is megjelent az *Eltűnő Budapest*, amit Alionával közösen csináltam.

Mindig könyveket szerettem volna csinálni, mert az fantasztikus dolog, hogy az egész a tiéd, és az első oldal- tól az utolsóig te csinálsz mindent. A *Szén* volt a következő. Az megint egy érdekes történet. Akkoriban sokat jártam Pécsre. Egyrészt laktak ott ba- rátaim, másrészt nem is tudom, talán munkák is. Amikor autóval mentem, volt egy csillepálya, ahogy beértünk Pécsre: szállították a szenet a hőerő- műbe a bányából. Egyik alkalommal láttam, hogy elkezdték bontani. És akkor megint megszólalt bennem a vészcsengő, legalább fényképen

maradjon meg, ha már el fog tűnni. Mondtam a pécsi fotós haverjaimnak, hogy fotózzátok már le, de senki nem csinált semmit. A következő tavasszal odamentem, végigfényképeztem, ami még állt. Nyolcvan kép, ez maradt róla. Egy filmet is forgattunk, én voltam a rendező, Szemző Tibor volt a zeneszerző, Dávid András az operatőr. Szeretem.

A nagyszabású portré megbízásokból összegyűlt vagy nyolcszáz ilyen felvételem. '93-tól elkezdtek megjeleni a könyvek. Az *Eltűnő Budapest* után következő tizenöt évben megjelent vagy ötven könyvem. Vannak köztük olyanok, amelyekben „csak” a reprodukciók az enyéme, Altorjai Sándor, Gedő Ilka, El Kazovszkij, Gémes Péter, Wahorn András művei láthatók bennük. Emellett rengeteg kiállítási katalógust készítettem a legkülönbözőbb művészeknek. Ez volt a képzőművészeti vonal, amiből létrejött a gyűjteményem – sokan képekkel fizettek.

És voltak aztán a szerzői könyvek. A kezembe került a Klösz-könyv Budapestről. És az jutott eszembe, hogy ezt jó lenne ma megcsinálni, mellé tenni. Bementem a Kiscelli Múzeumba képeket válogatni. De mi legyen, fekete-fehér vagy színes? Utaztam Hajtmanszkival a hatos villamoson, aki azt mondta: ha Klösz ma élne, akkor ő színesre csinálná meg. Így

lett színes. Amikor kész lett, jártam a kiadókat, azt hittem, odalesznek tőle. De sehol nem kellett. Négy évig tartott, amíg a Vincze Kiadó, ahova szintén bementem, azt mondta, hogy jó. Hatvanezerben ment el. És amikor ez kész lett, akkor azt mondta a kiadó, Vincze Gábor, hogy csináljunk egy másikat, legyen az a *Zsidó Budapest*. Így indult a Vince könyvsorozat.

Amikor kijött a kis Klösz, a *Budapest 1900–2000*, akkor belekezdtem

Klösz életrajzába. Izgatott a kutatás. Végül is bölcsészkarra jártam, kell értenem valamilyen szinten a kutatáshoz. Beülni egy levéltárba, kiírni számokat, megkapni három hatalmas kupac iratot, reszketni, hogy mikor lesz benne valami, és van benne valami! Egyre újabb és újabb felfedezések adódtak négy évben keresztül.

Soha nem csináltam ilyet, valószínűleg nem is fogok, de nagyon jó volt. Elmentem Bécsbe, Párizsba, Londonba, levéltárakba, könyvtárakba. Egyre érdekesebb lett. Nem illik így mondani, de Klösz volt a legnagyobb. Mennyiségben, teljesítményben, méretekben... Akkor derült ki, ahogy mentem benne előre. És amikor minden együtt volt, nagy könyvben akartam megjelentetni, hogy a legnagyobbnak a legnagyobbat adjam oda,²³

²³ Klösz György I–II., Budapest: PolgArt, 2002.

A Budapest régen és mostból egyszer vittem Athénba ajándékba egyet, és azt mondta egy pasi, egy fotóügynökség vezetője, hogy miért nem csinálom meg ezt ott is. Összeismerttettem az ottani Stemler Icával,²⁴ egy rendkívül kedves idős asszony-nyal, aki segített kiadót találni, akik azonnal ellopták az ötletet. Amikor egy év múlva visszamentem, hogy kezdjük, akkor ott ültünk egy órán keresztül, dumáltunk, semmit nem mondtak, csak adtak egy katalógust az az évi könyveikről. Belelapoztam a katalógusba, kiderült, hogy már ki is adták. Patrasz régen és most. Volosz régen és most. És miért nem szóltatok? Ja, hát mert te drága vagy. Nem voltam drága. Na, mindegy. Pedig nagy terveim voltak, hogy majd ott, ennél a kiadónál minden országrészről csinálunk egy fantasztikus könyvet színesben.

A megjelent könyvekből minden évben bejött néhány százezer forint, és közben, két könyv között mindig volt valami repró vagy más apróság. Azt gondoltam, hogy ha öt könyvem van a boltban, és következő öt pedig készül, akkor ebből meg lehet élni. De nem lehet megélni, sehol nem lehet megélni. Külföldön sem.

Még a *Dokumentum* újságba²⁵ is írtam könyvismerttetést egy olyan könyvről, aminek *Photodiscovery* volt

²⁴ Stemlerné Balog Iona (1943) történész, húsz éven át vezette a legnagyobb magyar történeti fotóarchívumot (változó intézményi keretek között: hol a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumhoz, hol a Legújabbkori Történeti Múzeumhoz, hol a Magyar Nemzeti Múzeumhoz tartozva). Sokat tett a tudományos igényű magyar fotótörténet megteremtéséért.

²⁵ Ismertetés Bruce Bernard: *The Sunday Times Book of Photodiscovery* (London: Thames and Hudson, 1980) című könyvéről, Szerencsés János szerk.: *Dokumentum No.4*, Veszprém, 1982.

a címe. Kardos vette. Elképesztően gyönyörű kiadvány volt, olyan fényképekkel, amelyeket az azt megelőző tíz-húsz-velahány évben különböző archívumokban fedeztek fel. Egészen különleges képek: Tolsztoj temetése, háremhölgy valahol a 19. század végén egy háremben. Akkor jöttem rá, hogy minden jó fénykép a halálról szól, mert úgy fogja meg az időt és úgy ábrázolja a pillanatot, vagy az embert, vagy a tárgyat, hogy az tutira el fog egyszer tűnni. Ezt azóta is így gondolom, és én azóta is azt gondolom a fényképeimről, hogy azok azért olyanok, amilyenek, és azért nem lehet kiakasztani őket a falra egy kiállítóteremben, mert csak megmutatni akarnak. Ezt a 19. századi fényképezéstől tanultam. Amikor már nem avantgárd akartam lenni.

Ez a különbség mondjuk Szilágyi Lenke²⁶ meg az én képeim között, hogy a Lenkében sok rétege van az érzelmeknek, az enyémben meg nem. Jó képeket csinállok, de nem rajonganak az emberek azért, hogy kirakják a falra, mert nem lehet kirakni. Nem úgy jó. És mindig sorozatokat akartam csinálni, tematikus sorozatokat. A pécsi szénbányák, a budapesti gyárak, az entellektüelek, az írók és a művészek. A könyveim is ilyenek. A Duna könyvben nincs egy olyan fénykép, amit csak úgy ki lehetne rakni a falra. Százhúsz képből áll össze egy jó kép.

(Az interjút készítette és szerkesztette Danó Orsolya és Bán András)

²⁶ Szilágyi Lenke (1959) fotóművész, a kortárs fotográfiai és szubkulturális szín egyik legmeghatározóbb, besorolhatatlan stílusú alkotója.